

De journalistiek en het vraagstuk van de morele keuze

Cees J. Hamelink

SAMENVATTING

De journalistieke praktijk wordt vrijwel dagelijks geconfronteerd met de noodzaak van morele keuzen. De gangbare methoden van morele besluitvorming zijn daarbij niet erg behulpzaam. Ook journalistieke beroepscode's zijn ongeschikte instrumenten bij het oplossen van morele keuzen. De kern van de redactionele besluitvorming is het probleem van de zorgvuldige afweging. In de regelmatige en systematische ethische dialoog wordt het begrip zorgvuldigheid hanteerbaar gemaakt. Een grotere mate van redactionele zorgvuldigheid draagt bij tot de bescherming van de journalistieke onafhankelijkheid. Dit is echter alleen het geval indien directies en eigenaren van media hun redacties voldoende ruimte laten voor kritische ethische reflectie.

Sleutelwoorden: morele keuze, media-ethiek, beroepscode's, redactionele besluitvorming, zorgvuldigheid.

■ MORELE KEUZEN

In de journalistieke beroepsuitoefening moeten voortdurend keuzen worden gedaan. Zowel in de dagelijkse nieuwsselectie als in de redactionele commentaren moeten telkens weer afwegingen worden gemaakt. Er komen vragen aan de orde als: is het gebruik van een verborgen camera of microfoon toegestaan? Mag je gestolen informatie gebruiken? Is undercoverjournalistiek aanvaardbaar? Mag er voor informatie worden betaald? Tot welke prijs moeten bronnen worden beschermd? Onder welke omstandigheden mag de privacy van 'mensen in het nieuws' worden geschonden? Of hoe terughoudend moet de nieuwsvoorziening zijn bij rampen? In veel gevallen gaat het bij dergelijke vragen om morele keuzesituaties. Dit wil zeggen dat op grond van (al of niet expliciet geformuleerde) morele overwegingen keuzen worden gemaakt uit handelingsalternatieven. Het betreft dan vrijwel steeds handelingen die belangrijke persoonlijke en maatschappelijke gevolgen kunnen hebben voor mensen en instellingen in het nieuws.

Wanneer ontstaan keuze-situaties?

- Morele keuzen doen zich in de journalistieke beroepspraktijk voor wanneer er geen duidelijke juridische normen zijn, waardoor men zich moet baseren op persoonlijke of professionele morele normen.
- Ook kan het zijn dat de journalist de juridische regels ervaart als strijdig met zijn/haar beroepsopvatting, hetgeen bijvoorbeeld het geval is wanneer men wordt verplicht bronnen bekend te maken.
- Er zijn situaties waarbij er weliswaar geen juridische aansprakelijkheid is voor de gevolgen van een publicatie, maar waar wel de morele vraag rijst of de schade die anderen wordt toegebracht, te rechtvaardigen is.
- Morele keuzen doen zich ook voor wanneer morele principes botsen met zwaarwegende belangen, bijvoorbeeld indien de algemeen aanvaarde morele beginselen van de beroepsgroep (inzake het waarheidsgehalte, de onafhankelijkheid, de integriteit en de accuratesse van berichtgeving) strijdig zijn met zwaarwegende persoonlijke, politieke of bedrijfsbelangen.

In een morele keuze-situatie is in feite steeds de vraag aan de orde naar wat voor de betrokkenen in moreel opzicht 'goed' handelen is. Met andere woorden: hoe kunnen journalisten de juiste morele keuze doen? In de onderstaande bijdrage probeer ik aan te geven hoe de ethiek kan helpen een antwoord op deze vraag te vinden.

Over ethiek en moraal

Bij discussies over het vraagstuk van de morele keuze worden de begrippen journalistieke moraal en journalistieke ethiek vaak met elkaar verward. In feite gaat de discussie meestal over de moraal, maar eigenlijk zou de ethiek een prominentere rol moeten spelen.

Het begrip moraal slaat op het geheel van beginselen en normen die een gemeenschap (bijvoorbeeld de journalistieke beroepsgroep) aanvaardt voor het regelen van haar gedrag. De vraag 'welke morele keuzen' journalisten moeten maken in concrete situaties, ligt op het terrein van de journalistieke moraal.

De ethiek is de wijsgerige discipline die kritisch reflecteert op de morele overwegingen die gelden in een gemeenschap. De ethiek bezint zich op vragen en argumenten op grond waarvan mensen morele keuzen kunnen maken. De ethiek geeft geen recepten voor de juiste toepassing van morele regels. Wanneer Schuijt schrijft (1996), 'Uiteindelijk kan een ethicus (m/v) niet met gezag voor anderen uitmaken waar grenzen liggen of getrokken moeten worden, wat als goed en wat als kwaad wordt beschouwd', heeft hij ongetwijfeld gelijk.

Alleen moet hierbij dan wel worden aangetekend dat dit volstrekt niet tot de pretenties van de ethiek behoort. De ethicus tracht vragen te formuleren die ons helpen bij het nadenken over goed en kwaad, en onderzoekt de argumenten waarmee wij ons gedrag verantwoorden en rechtvaardigen.

De kernvraag voor de journalistieke ethiek is dan ook: hoe komt de beroepsbeoefenaar in morele keuze-situaties tot verantwoorde besluitvorming? Deze vraag gaat ervan uit dat de serieuze beroepsbeoefenaar weet wat hij/zij doet, en dat derhalve gevraagd mag worden dat men rekenschap wil en kan afleggen. In vrijwel elke menselijke gemeenschap maken de meeste deelnemers een onderscheid (soms prima facie, soms na wijsgerige reflectie) tussen gedrag dat zij moreel verantwoord (= goed) vinden en gedrag dat zij immoreel (= slecht) vinden. Er zijn waarschijnlijk geen a-morele samenlevingen, en er zijn waarschijnlijk heel weinig volstrekt a-morele individuen. Meestal is er sprake van een individueel en een collectief moreel besef. Hierdoor worden wij verondersteld ons handelen moreel te kunnen verantwoorden, zowel voor ons zelf, als voor de maatschappelijke groep waartoe we behoren (ons gezin, ouders, vrienden, of collega's).

In de journalistieke beroepspraktijk is een aantal gangbare methoden van morele besluitvorming aan te wijzen.

■ METHODEN VAN MORELE BESLUITVORMING

De handelingsdeontologische methode

Veel beslissingen in de journalistieke praktijk worden genomen vanuit de instelling die in de ethiek wel wordt aangeduid als handelingsdeontologie. Deze methode heeft als uitgangspunt het moreel intuïtionisme. Volgens de handelingsdeontologie wordt de morele keuze bepaald door de persoonlijke morele intuïtie. Het persoonlijk moreel besef is hier de centrale factor bij het nemen van morele beslissingen. Deze methode vooronderstelt dat iedereen gewoon wel weet wat hij of zij moet kiezen in een moreel dilemma. Enkele voorbeelden:

Gerard Schuijt (hoogleraar informatierecht) schrijft in verband met het gebruik van een verborgen camera in journalistieke tv-programma's: 'Ieder verstandig journalist weet precies wat wel en wat niet kan. Het recht biedt in dit soort zaken weinig houvast' (Schuijt, 1996).

Max Snijders (voormalig hoofdredacteur van het *Utrechts Nieuwsblad* en hoogleraar journalistiek) legde aan diverse redacties de vraag voor welke

regels in de dagelijkse praktijk worden gehanteerd, en concludeerde: 'Met name uit de antwoorden van de hoofdredacties die noch een geschreven code hadden, noch uit de vrije hand de bij hen geldende afspraken konden formuleren, klinkt door dat men het gevoel heeft dat iedereen wel weet wat hij of zij op een bepaald moment in kwesties van ethische aard moet beslissen' (Dijck et al., 1995:36).

Hieruit blijkt dat de journalistieke beroepsgroep, die zich toch graag presenteert als een rationele, no-nonsense groep, haar gedrag vaak baseert op een bijna religieuze intuïtie in plaats van op rationeel-filosofische redeneringen. De morele argumenten waarmee de keuze wordt gelegitimeerd om een bepaald verhaal op een bepaalde manier te publiceren, komen neer op 'het vage gevoel dat er zo gehandeld moest worden'.

Het probleem van deze methode is dat ruim baan wordt geboden aan moreel gesjoemel waarbij primair het eigen belang gediend is. Men wil scoren, en een serieuze afweging van verschillende belangen komt hierdoor niet aan de orde. Hier ligt een grote mate van willekeur op de loer.

Hoewel praktisch ieder mens moreel besef heeft, rommelen we vaak toch maar wat aan met de moraal. Als we naar de oude bijbelverhalen kijken, dan blijkt dit eigenlijk van alle tijden te zijn. En ook de geschiedenis toont ons een lange stoet van morele sjacheraars. Een lastige tekortkoming van deze veelgebruikte methode is ook dat argumentatie op basis van 'intuïtie' moeilijk verdedigbaar is, wanneer de 'intuïtie' tussen mensen blijkt te verschillen.

De regeldeontologische methode

Deze benadering gaat ervan uit dat op morele beginselen gebaseerde regels richting kunnen geven bij het doen van morele keuzen. De regeldeontoloog zoekt in de concrete keuze-situatie naar de morele regel die van toepassing is. In de journalistiek worden dergelijke regels veelal geformuleerd in beroeps-codes. Hoewel deze methode in vrij overzichtelijke situaties wellicht houvast kan bieden, schiet zij tekort in de confrontatie met morele dilemma's.

Keuze-situaties zijn in de praktijk immers zo gevarieerd dat de regels, hoe gedetailleerd ook, vaak onvoldoende richting geven. De regel in de beroeps-code geeft dan wel aan wat de morele consensus van de beroepsgroep is (bijvoorbeeld de waarheid publiceren), maar zegt niet hoe dit algemene beginsel in de concrete situatie moet worden toegepast. Verschillende regels kunnen trouwens in een bepaalde situatie met elkaar in strijd zijn, en de code geeft niet aan hoe tussen conflicterende regels gekozen moet worden.

Het is nu eenmaal onmogelijk om voor alle morele keuze-situaties richtlijnen te ontwerpen die aangeven welke morele regel van toepassing is in een speci-

fiek dilemma, welke prioriteiten er moeten worden gesteld, en welk handelingsalternatief moet worden gekozen.

Het grote probleem met de beide deontologische methoden is dat zij geen rekening houden met gevolgen. En eigenlijk zal niemand willen volhouden dat je bepaalde handelingen of bepaalde regels onder alle omstandigheden - ongeacht de persoonlijke of sociale gevolgen - moreel kunt rechtvaardigen. Een zuiver regeldeontologische benadering van het vraagstuk van de morele keuze kan op haar regels geen uitzonderingen maken. Hierin ligt dan ook de zwakte van de methode. Over de regel dat journalisten de waarheid moeten publiceren, bestaat in de beroepsgroep een grote mate van consensus. Het probleem ontstaat echter juist bij die situaties waarin de vraag rijst of een uitzondering op de regel toch moreel te rechtvaardigen is.

Het kernbezwaar tegen de deontologische methode is dat zij geen uitkomst biedt indien fundamentele morele regels met elkaar botsen, terwijl juist deze situaties vaak de morele dilemma's veroorzaken.

De beroepscode kan heel zinvol zijn als formulering van de morele aansprakelijkheid die de beroepsgroep aanvaardt tegenover het publiek. Als instrument voor het oplossen van morele keuzen is de code echter ongeschikt.

De utilistische methode

Zoals Vos waarschijnlijk terecht stelt, is in onze tijd het utilisme de meeste verbreide ethische benadering (Vos, 1995:72). De aantrekkelijkheid van de methode is gelegen in het feit dat zij gebaseerd is op de theorie van het consequentialisme: dit wil zeggen dat rekening wordt gehouden met de consequenties van het handelen. Het utilisme vraagt steeds hoe ons handelen kan leiden tot optimaal gevolg voor zoveel mogelijk mensen.

Deze methode komt voor in de vorm van twee varianten: het handelingsutilisme en het regelutilisme.

Het handelingsutilisme schrijft voor zo te handelen dat het algemeen belang wordt gediend, terwijl het regelutilisme voorstelt die regel te volgen die optimale gevolgen heeft.

Het handelingsutilisme is casuïstisch; d.w.z. dat van geval tot geval wordt bekeken welke handeling optimale gevolgen heeft. Deze benadering gaat ervan uit dat algemene regels niet bruikbaar zijn vanwege de verscheidenheid van specifieke keuze-situaties.

Hoe aantrekkelijk deze casuïstische benadering ook lijkt, er kleven toch enkele problemen aan. Ten eerste: wie bepaalt er eigenlijk (veelal voor anderen) wat die optimale gevolgen zijn?

En ten tweede: journalisten kunnen toch niet werkelijk voorspellen wat de gevolgen van hun keuzen zijn.

Het regelutilisme gaat ervan uit dat concrete keuze-situaties voldoende overeenkomsten vertonen om algemene regels toepasbaar te doen zijn. Deze variant vertoont natuurlijk een sterke overeenkomst met de al besproken regeldeontologie. In beide methoden is sprake van algemene regels die in concrete situaties de richting van het handelen moeten bepalen. En ook hier geldt dat de regelutilistische methode tekortschiet, want in de veelheid en verscheidenheid aan keuze-situaties bieden algemene regels maar weinig houvast.

Bovendien geldt - evenals bij het handelingsutilisme - het bezwaar van de definitie van 'het optimale gevolg voor zoveel mogelijk mensen'. In de journalistieke praktijk wordt dit gevolg vaak aangeduid met het begrip 'algemeen belang'.

De ontwerp-Code van het Nederlands Genootschap van Hoofredacteuren schrijft bijvoorbeeld voor (in Regel 5) dat de journalist zich in beginsel bekend maakt. Tegelijkertijd stelt de Code dat hierop een uitzondering kan worden gemaakt: als het 'algemeen belang' er mee gediend is, mag de journalist zijn identiteit geheim houden. Omdat de code geen definitie geeft van hetgeen onder 'algemeen belang' wordt verstaan, heeft de journalist niet veel aan deze regel bij het oplossen van een concreet moreel dilemma.

Eenzelfde probleem doet zich voor wanneer onrechtmatig verkregen informatie wordt gebruikt. De Tilburgse media-ethicus Huub Evers stelt dat in dit geval de eerste norm moet zijn dat de publicatie ervan 'het algemeen belang' dient (Evers, 1995).

Het wonderlijke is dat bij dit regelutilisme impliciet wordt verondersteld dat er een consensus bestaat over het begrip 'algemeen belang'. Dit is echter geenszins het geval. Juist het begrip 'algemeen belang' is uiterst meerduidelijk en wordt ingevuld al naar gelang de belangen van betrokken partijen. In elke samenleving lopen de opvattingen over wat het 'algemeen belang' is, sterk uiteen. Er is geen enkele samenleving waar de burgerij tijdens een open forum heeft vastgelegd wat het 'algemeen belang' is. Het 'algemeen belang' wordt in de meeste samenlevingsvormen gedefinieerd door de sterksten, en valt meestal niet samen met de belangen en behoeften van zwakkere partijen.

Als een bericht wordt gepubliceerd omdat dit het algemeen belang zou bevorderen, impliceert dit dat wij de gevolgen van berichtgeving kunnen overzien of voorspellen. In de praktijk is echter vaak gebleken dat allerlei goed bedoelde acties bepaald niet het beoogde effect hadden. Het voorziene belang werd in het geheel niet gediend, maar er vielen wel slachtoffers.

Er zijn voorbeelden te over van artikelen of reportages die bedoeld waren om corruptie te bestrijden, maar die per saldo wel de goede naam en reputatie van

een (hooggeplaatst) persoon door het slijk haalden (en daarmee iemands carrière en gezinsleven ruïneerden) maar uiteindelijk niets bijdroegen tot de bestrijding van ambtelijke corruptie.

Een voordeel van de utilistische methode is dat met de gevolgen van morele keuzen rekening wordt gehouden. Maar afgezien nog van het feit dat wij de gevolgen van onze keuzen vaak niet kunnen overzien, dreigt bij de utilistische methode ook het gevaar dat 'het doel alle middelen heiligt'.

■ WAT KAN DE ETHIEK BIJDAGEN?

De meest zinvolle bijdrage die de ethiek kan leveren aan de journalistiek is: de reflectie op de vraag hoe zo solide en transparant mogelijk rekenschap gegeven kan worden van morele keuzen.

Alle betrokkenen bij de openbare informatievoorziening zijn het meest gebaat bij een zo onafhankelijk mogelijke redactionele besluitvorming. Naarmate de legitimatie van de besluitvorming overtuigender en transparanter is, zal de ruimte voor een onafhankelijke beroepsbeoefening groter worden, omdat men de redactionele inhoud krachtiger kan beschermen tegen externe bemoeienis.

Met deze gedachtengang kies ik voor de positie die de nadruk legt op de bijdrage van de ethische reflectie aan het totstandkomen van procedures voor de oplossing van morele keuze-situaties. Deze positie gaat ervan uit dat het niet in eerste instantie de taak van de ethicus is oplossingen aan te dragen. Daartoe zijn de betrokkenen zelf veel beter in staat, op voorwaarde echter dat zij een serieuze ethische dialoog voeren. Oplossingen voor morele keuzen moeten door betrokkenen zelf ontdekt worden.

Deze voorkeur sluit uiteraard niet uit dat de ethicus ook zelf stelling neemt ten aanzien van morele vraagstukken en zich niet voortdurend verschuilt achter conveniënte abstracties.

Morele verplichtingen moeten niet heteronoom worden opgelegd

Vanuit een emancipatoir en egalitair mensbeeld moeten de betrokkene zichzelf morele regels opleggen.¹ Ik deel hierbij niet de mening van Evers dat het doel van de ethische reflectie het vinden van morele regels is (Evers, 1994:17). Evers deelt de opvatting van Kuitert dat beroepsethiek 'in onze tijd niet anders dan een regelethiek kan zijn' (ibidem:17). In de dagelijkse praktijk verschaffen morele regels onvoldoende oriëntatie voor het kiezen uit alternatieven. Morele regels zijn meestal veel te algemeen om in concrete keuze-situaties behulpzaam te kunnen zijn. Bovendien geeft de regelethiek, bijvoorbeeld in de vorm

van een gedragscode, vaak aan dat van de morele regel afgeweken mag worden zonder dat de condities waaronder dit is toegestaan, eenduidig worden gedefinieerd.

Ook is er eigenlijk geen enkele morele regel die onder alle omstandigheden geldt. De leerboeken over media-ethiek staan vol met voorbeelden van handelingen die journalisten op grond van morele regels niet mogen verrichten, zoals bijvoorbeeld het betalen voor informatie, maar die zij in bepaalde (meestal niet eenduidig gedefinieerde) situaties juist wel moeten uitvoeren. Morele regels en morele beginselen zijn daarmee geen verwaarloosbare noties geworden, maar zij vormen slechts een deel van de vele overwegingen die in morele keuze-situaties tot besluitvorming voeren. Het is betrekkelijk eenvoudig een consensus te bereiken over de morele regel dat de privacy van 'mensen-in-het-nieuws' niet moet worden geschonden, maar daarmee is niet aangegeven in welke situaties die schending eventueel toch door de beugel kan. Om tot een oplossing te komen, moeten vaak ook allerlei belangen worden afgewogen, en dienen ook alle mogelijke gevolgen te worden meegeteld.

Ik denk trouwens dat voor de morele keuze-situatie eigenlijk nooit de optimale oplossing bestaat en dat vrijwel elke morele keuze wezenlijk betwistbaar is. Juist daarom is het zo belangrijk om bij de openbare verantwoording van de gemaakte keuze te kunnen wijzen op een zorgvuldig uitgevoerde besluitvorming.

De zorgvuldigheidstoets

Mijns inziens is er maar één norm waaraan de kwaliteit van de morele keuze in de journalistieke praktijk moet worden getoetst: de zorgvuldige procedure. Men kan dit vergelijken met de medische praktijk waarbij in geval van euthanasie de rechter het handelen van artsen vooral toetst aan de zorgvuldigheid van de gevolgde procedure.

Het pleidooi voor zorgvuldigheid lijkt een gemakkelijke positie. Een zorgvuldige werkwijze is immers een geaccepteerde gang van zaken in de journalistieke beroepsgroep. Het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren hoopt dat haar ontwerp-Code de discussie over een zorgvuldige beroepsuitoefening zal aanwakkeren (*De Journalist*, 15.12.1995:11). De ontwerp-Code stelt dan ook voor (in Regel 2) dat de journalist zorgvuldig te werk moet gaan. Deze morele aanmoediging wordt echter niet verder uitgewerkt; wat 'zorgvuldig beroepsgedrag' is, blijft duister.

In de discussie over de misdaadverslaggeving komt de eis van zorgvuldigheid regelmatig naar voren, met name wanneer het gaat om het gebruik van gestolen informatie. Uit een uitspraak van de Raad voor de Journalistiek over het

gebruik van gestolen informatie blijkt dat de Raad vindt dat dit soms kan: 'Aan de beslissing om tot publicatie over te gaan dient een zorgvuldige afweging vooraf te gaan' (*De Journalist*, Nr. 4, 1996). Zonder verder enige definitie van het begrip zorgvuldigheid te geven staan hiermee alle deuren wagenwijd open voor subjectiviteit en willekeur.

De zorgvuldigheidsnorm is zeker in de rechtspraak geen nieuw fenomeen en wordt vaak gehanteerd bij het rechtvaardigen van omstreden uitlatingen. Maar de norm is onvoldoende duidelijk gedefinieerd en daardoor niet erg hanteerbaar. Hoogleraar Staatsrecht De Meij wees er al in 1982 op dat het begrip zorgvuldigheid in de Nederlandse jurisprudentie erg vaag is. (De Meij, 1982: 68).

Het toetsen van de zorgvuldigheidsnorm inzake een klacht tegen een publicatie die als onrechtmatig wordt gezien, blijft meestal beperkt tot de vraag naar de betrouwbaarheid van de bronnen, de vraag of meerdere bronnen werden geraadpleegd, en naar de vraag of hoor en wederhoor werden toegepast.

Het is in de jurisprudentie lang niet altijd duidelijk waarom de rechter oordeelt dat aan de zorgvuldigheidsnorm wel of niet werd voldaan. Onduidelijkheid over wat zorgvuldigheid precies inhoudt, veroorzaakt rechtsonzekerheid, en dat is een onbevredigende situatie.

De belangenafweging die tot het prioriteren van morele beginselen voert, blijkt in de rechtspraak bijzonder moeilijk te verlopen en riekt door de slechte argumentatie vaak naar willekeur. De argumentatie voor het toekennen van prioriteit moet steeds bijzonder zorgvuldig zijn, omdat - indien er een normatief evenwicht is tussen beginselen en er geen rangorde kan worden vastgesteld - bij de keuze voor beginsel A de waarde van beginsel B onverlet blijft.

Ook al wordt het schenden van iemands privacy gerechtvaardigd met verwijzing naar het beginsel van de vrijheid van informatie, dan blijft er toch ook sprake van aantasting van het grondrecht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Daarom zijn een zwaarwegend argument en een zorgvuldige motivering nodig, waarbij willekeur zoveel mogelijk wordt uitgesloten. Er dient dan ook zo min mogelijk verwezen te worden naar subjectieve, meerduidige rechtvaardigingsgronden zoals het veel toegepaste 'algemeen belang', of 'feitelijke nieuwswaarde', of 'het belang van de vrije nieuwsgaring'.

De problematiek van de zorgvuldige afweging kan worden geïllustreerd aan de hand van het bekende Nederlandse Ferdi E-arrest (Hoge Raad, 21 januari 1994, in *IVOR*, 1996:254-67). Ferdi E. werd veroordeeld voor de ontvoering van en moord op G.J. Heijn. E. protesteerde toen zijn portret in *Panorama* werd gepubliceerd. De kernvraag voor de Hoge Raad was: hoe moeten de fundamentele normen van enerzijds 'het respect voor de persoonlijke levens-

sfeer' en anderzijds 'de vrijheid van meningsuiting' worden gewogen? Omdat er een keuze moest worden gemaakt tussen gelijkwaardige beginselen, was een zorgvuldige afweging van essentieel belang.

De rechtbank kwam in eerste instantie tot de conclusie dat de publicatie een onrechtmatige inbreuk op de privacy van E. betekende. Uitgever Spaarnestad ging in hoger beroep, en daar oordeelde het Hof anders. Vervolgens diende E. bij de Hoge Raad de eis tot cassatie in, maar De Hoge Raad verwierp deze eis. In de overwegingen van de Hoge Raad staat dat het Hof niet verweten kon worden dat het in zijn motiveringsplicht tekort was geschoten. Met name kon niet worden volgehouden dat het Hof zijn uiteindelijke oordeel (namelijk dat het belang van de uitgever zwaarder woog dan het belang van E.) nader had moeten motiveren: dergelijke oordelen (waarbij grondrechten botsen) lenen zich daar niet toe, aldus de Hoge Raad. Hoe het Hof tot de conclusie was gekomen dat de belangen van de uitgever zwaarder wogen dan de belangen van E., blijft dus onduidelijk. Hiermee ontstaat een ontoelaatbare marge voor willekeur. Zonder duidelijke afspraken over de methodiek van afweging kunnen allerlei vage aanduidingen als 'algemeen belang' en 'afhankelijk van de omstandigheden' het uiteindelijk oordeel beïnvloeden. Een op deze wijze tot standgekomen oordeel voldoet niet aan de zorgvuldigheidsnorm.

De methode van de ethische dialoog

De centrale vraag voor de journalistieke ethiek is: hoe kan een zo hoog mogelijke graad van zorgvuldigheid worden bereikt in de besluitvorming? Hoe kan bij morele keuze-situaties willekeur zoveel mogelijk worden beperkt? Mijn voorstel is dat ten behoeve van een zorgvuldige morele besluitvorming een methodiek voor systematische en regelmatige ethische dialoog wordt ontworpen.

Hoewel uit gesprekken met redacteuren blijkt (onder meer in *De Journalist*, 1.12.1995:16-21) dat op verschillende redacties wordt gediscussieerd over het maken van morele keuzen, blijkt toch ook dat journalisten niet graag praten over de ethiek van hun vak.

Mijn indruk is dat - voorzover er op redacties al sprake is van ethische reflectie - deze maar zelden systematisch en regelmatig plaatsvindt. De ethische dialoog, zoals hier bepleit, zou een methodische en kritische reflectie op morele keuzen moeten zijn. Ten behoeve van deze dialoog dient een methodiek van morele argumentatie te worden ontwikkeld, die niet automatisch tot de enige aanvaardbare keuze hoeft te leiden, maar die wel morele keuzen 'communi-ceerbaar' maakt en derhalve blootstelt aan de discussie in het forum van betrokkenen.

De methodiek van de ethische dialoog gaat ervan uit dat er in keuze-situaties altijd verschillende antwoorden mogelijk zijn. Het gaat in de ethische reflectie niet om het enige juiste antwoord, maar om de zorgvuldigheid van het morele argument. Terwijl de meeste redactieleden gewoonlijk voor zichzelf het idee hebben dat ze wel weten wat ze doen, en waarom ze iets doen, zal blijken dat het niet zo eenvoudig is om voor het publiek rekenschap af te leggen. De ethische dialoog zal ongetwijfeld per redactie anders worden ingericht. Zonder daarvoor dogmatische richtlijnen te geven, is er wel een aantal minimale criteria waaraan de ethische dialoog moet voldoen.

1. Een wezenlijk uitgangspunt is dat de ethische dialoog regelmatig moet worden gevoerd. Het vermogen tot zorgvuldige morele argumentatie is geen aangeboren talent. Morele argumentatie vereist oefening. Een slechts zeer incidenteel gevoerd gesprek levert geen vaardigheid op. Vaardigheid moet worden ontwikkeld in een leerproces. De herhaalde oefening leidt naar verfijning. In de ethische dialoog op de redactie gaat het om het ontwikkelen van het vermogen op kritische wijze met morele vraagstukken om te gaan.
2. Voor de procedure van de dialoog moeten de betrokkenen bereid zijn enkele richtlijnen in acht te nemen. Men zou bijvoorbeeld steeds kunnen beginnen met een grondige analyse van een bepaalde keuze-situatie, waarbij alle gezichtspunten aan bod komen, de feitelijke omstandigheden van de situatie goed worden geanalyseerd, en de fundamentele morele vraagstelling wordt geformuleerd.
3. Het is belangrijk oog te hebben voor de initiële morele posities die de deelnemers innemen: sommige redactieleden zullen onmiddellijk een standpunt klaar hebben dat pleit voor deze of gene keuze. Deze beweringen moeten in het gesprek aan kritische toetsing worden onderworpen. Hoe goed zijn de argumenten waarop de bewering steunt? Kan de 'beweerder' zijn/haar positie rechtvaardigen met meer dan 'het gevoel dat de geprefereerde keuze nu eenmaal de beste is'? Redeneringen als 'mijn moreel besef zegt me dat we die foto kunnen publiceren' zijn in hun subjectiviteit niet erg bruikbaar voor degenen die vanuit een andere morele intuïtie vertrekken.
4. Gewoonlijk zullen in het gesprek verschillende posities naast elkaar staan. De argumenten die de posities ondersteunen, moeten met elkaar worden vergeleken en getest op hun relatieve kracht en zwakte. Het is daarbij belangrijk om onderscheid te maken tussen emotioneel-intuïtieve en feitelijke argumenten. Het gaat in de ethische dialoog om de systematische analyse van de aanvankelijke intuïtieve morele oordelen, zodat de vooronderstellingen die daaraan ten grondslag liggen, worden gearticuleerd. Het ge-

sprek ontwikkelt zich van individuele, subjectieve beweringen naar een collectief, inter-subjectief inzicht.

5. Tenslotte is het essentieel dat van het verloop van de besluitvorming een verslag wordt gemaakt dat in principe toegankelijk is voor zowel de betrokkenen als voor de eventuele beoordeling door justitiële autoriteiten en zelf-regulerende (beroeps-) instellingen.

Teneinde het besluitvormingsproces te baseren op een zo solide mogelijke argumentatie, kan een soort 'checklist' van kritische vragen behulpzaam zijn. Op een dergelijke checklist kunnen vragen staan zoals:

1. Welk belang (maatschappelijk, bedrijfsmatig, persoonlijk) wordt met keuze A versus keuze niet-A gediend?
2. Met welke niet-subjectieve, niet-intuïtieve argumenten kan dit belang (kunnen deze belangen) worden gerechtvaardigd?
3. Is er een sterk argument dat demonstreert dat de algemeen aanvaarde beroepsbeginselen beter worden bevorderd door keuze A dan door keuze niet-A?
4. Voor welke actoren (individuen, groepen, instellingen) heeft keuze A versus niet-A belangrijke gevolgen?
5. Kunnen de te verwachten gevolgen worden gerechtvaardigd?
6. Zijn alle gevolgen wel te voorzien? Hoe groot is de mate van onzekerheid? En kan de onzekerheid van eventueel belangrijke gevolgen worden gerechtvaardigd?
7. Is de eventuele schade aan betrokkenen absoluut onvermijdbaar?
8. Indien schade aan betrokkenen onvermijdbaar is, hoe kan deze dan maximaal worden beperkt?
9. Kunnen de gewenste doelen van publicatie/bekendmaking op alternatieve wijze worden gerealiseerd?
10. Op welke gronden worden alternatieven afgewezen en hoe sterk zijn de argumenten voor deze afwijzing?
11. Kunnen alle beroepsbeoefenaren onder vergelijkbare omstandigheden dezelfde keuze maken?
12. Wat zou de keuze zijn geweest indien de rollen waren omgekeerd, d.w.z. dat de beroepsbeoefenaren (of hun geliefden) het voorwerp van de verslaggeving waren geweest?
13. Is de keuze (on-) omkeerbaar?
14. Bent u bereid om in het openbaar rekenschap af te leggen van de gemaakte keuze?

De ethische dialoog aan de hand van dergelijke vragen confronteert de journalist bijvoorbeeld met vragen zoals: is een niet-omkeerbare beslissing met onbe-

kende gevolgen - in een situatie waar alternatieven aanwezig zijn - te rechtvaardigen? De beroepsbeoefenaar die de uitdaging van deze ethische vraag aangaat, neemt het vermogen tot het afleggen van rekenschap ernstig en daarmee zichzelf als vakmens.

■ TOT BESLUIT: AANBEVOLEN - NOODZAKELIJK! - ONDERZOEK

Alhoewel er een groeiend aantal leerboeken voor media-ethiek op de markt is, behandelt slechts een minderheid van de publicaties het proces van morele besluitvorming dat gebaseerd is op zowel overwegingen van wijsgerig-ethische aard als ook op praktische gronden.

Er valt nog heel wat werk te verrichten om het begrip zorgvuldigheid zodanig te verfijnen dat het bruikbaar is voor redactionele besluitvorming.

Ook moeten er gespreksmethodieken worden ontwikkeld voor de systematische ethische reflectie op morele keuzen.

Bovendien moet er empirisch onderzoek worden gedaan naar de actuele morele besluitvorming in de journalistiek. Er is nog te weinig bekend over de wijze waarop individuele morele normen en factoren, zoals het beleid van de media-onderneming, publieksvoorkeuren, de economische-politieke context, regelgeving of conventionele moraal, de uiteindelijke beslissingen beïnvloeden. We weten te weinig over wat de interactie tussen deze factoren en de persoonlijke morele voorkeuren van journalisten betekent voor de kwaliteit van de morele besluitvorming.

Hoe groot is b.v. de zelfstandigheid van de besluitvorming binnen een primair op winst gerichte onderneming? Verstaat het belang van de bedrijfscontinuïteit zich wel met de individuele morele posities van de werknemers? Is het realistisch te verwachten dat een journalist zelf morele verantwoordelijkheid neemt binnen een op marktprincipes opererende onderneming?

Het proces van redactionele besluitvorming speelt zich af in een institutionele context. In veel gevallen maakt de redactie deel uit van een commercieel bedrijf en - in toenemende mate - zelfs van internationaal opererende conglomeraten.

De spelregels die in het beleid van dergelijke bedrijven gelden, zijn bepalend voor de marges die redacties hebben voor een onafhankelijke besluitvorming. Deze marges slinken bijna overal. In sommige landen proberen redacties zich hiertegen te beschermen door middel van een redactiestatuut, maar nog afge-

zien van de geringe betekenis van een dergelijk statuut bij bedrijfsovernames en -concentraties, is dit instrument lang niet altijd algemeen geaccepteerd (bijvoorbeeld niet in de V.S.).

Een recente vergelijkende studie naar redactionele onafhankelijkheid in twintig landen toont aan dat de bescherming tegen interne bemoeienis met de redactionele inhoud (van de zijde van eigenaren bijvoorbeeld) volstrekt onvoldoende gegarandeerd wordt - ook in die landen waar reeds lang een klimaat van vrijheid van meningsuiting heerst. Opmerkelijk hierbij is dat in veel landen de beroepsgroep zelf vaak onvoldoende vecht voor deze bescherming (Hamelink, 1997).

Dit geldt ook ten aanzien van de opname van een zogenaamde gewetensclausule in arbeidscontracten van journalisten. Een dergelijke clausule betekent dat journalisten - zonder risico van ontslag - opdrachten kunnen weigeren die zij in strijd achten met hun persoonlijke of professionele morele normen. Het vermelde onderzoek toont aan dat in de meerderheid van de twintig onderzochte landen een dergelijke clausule niet algemeen in gebruik is, en dat ook veel zelf-regulerende codes op een dergelijke bescherming niet aandringen (Hamelink, 1997).

De grotere mate van zorgvuldigheid die ik bepleit, kan bijdragen tot een effectievere bescherming tegen externe bemoeienis met de redactionele inhoud. De zorgvuldigheidstoets helpt evenwel niet tegen de bemoeienis van eigenaren en managers, die wellicht juist een zekere mate van onzorgvuldigheid (bijvoorbeeld in de sensatiejournalistiek) wenselijk achten voor de continuïteit van de onderneming.

Het is van wezenlijk belang dat krachtige afspraken gelden tussen redacties enerzijds en directies/eigenaren anderzijds, die de ruimte voor de ethische reflectie op de professionele besluitvorming en het respecteren van de uitkomsten daarvan garanderen. Zonder dergelijke garanties (die zeker bij de huidige trends naar mondialisering, liberalisering en commercialisering onder sterke druk staan) kan een zorgvuldige morele besluitvorming slechts een oefening in lucht-fietsen zijn.

NOOT

- 1 Zie voor deze door de feministische ethiek geïnspireerde positie vooral Jagger (1993).

LITERATUURLIJST

- Belsey, A. & Chadwick, R. (eds.) (1992) *Ethical Issues in Journalism and the Media*. London: Routledge.
- Beyerstein, D. (1993) 'The Functions and Limitations of Professional Codes of Conduct', pp. 416-425 in W.R. Winkler & J.R. Coombs (eds.) *Applied Ethics*. Oxford: Blackwell.
- Black, J., Steele, B., & Barney, R. (1995) *Doing Ethics in Journalism*. Boston: Allyn & Bacon.
- Christians, C.G. (1996) 'Review Essay: Current Trends in Media Ethics', *European Journal of Communication*, 10(4): 545-555.
- Christians, C.G., Ferre, J.P. & Fackler, P.M. (1993) *Good News. Social Ethics and the Press*. New York: Oxford University Press.
- Day, L.A. (1991) *Ethics in Media Communications: Cases and Controversies*. Belmont: Wadsworth Publishing.
- Dijck, J. van, Greven, J., Schuijt, G.A.I., & Snijders, M.L. (1995) *Ethiek in de Journalistiek*. Amsterdam: Otto Cramwinckel.
- Evers, H. (1994) *Media-ethiek. Morele Dilemma's in Journalistiek, Voorlichting en Reclame*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Evers, H. (1995) 'Journalistiek gebruik van gestolen informatie kan soms bruikbaar zijn', *De Volkskrant*, 5 april.
- Fox, R.M. & DeMarco, J.P. (1990) *Moral Reasoning: A Philosophical Approach to Applied Ethics*. Chicago: Holt, Rinehart & Winston.
- Goodwin, G. & Smith, R.F. (1994) *Groping for Ethics in Journalism*. Ames: Iowa State University Press.
- Gordon, A.D., Kittross, J.M., & Reuss, C. (1996) *Controversies in Media Ethics*. New York: Longman.
- Habermas, J. (1993) *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge (Mass.): The MIT Press.
- Hamelink, C.J. (1995) 'Ethics for Media Users', *European Journal of Communication*, 10(4): 497-512.
- Hamelink, C.J. (1997) *Comparative Analysis of Media Independence*. Paris: Unesco (forthcoming).
- Heckmann, G. (1993) *Das Sokratische Gespräch. Erfahrungen in philosophischen Hochschulseminaren*. Bonn: Philosophisch-Politische Akademie.
- Irwin, T. (1995) *Plato's Ethics*. New York: Oxford University Press.
- IVOR (Instituut voor Informatierecht Universiteit van Amsterdam) (1996) *Rechtspraak media- en informatierecht*. Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Jagger, A. (1993) 'Taking Consent Seriously: Feminist Practical Ethics and Actual Moral Dialogue', pp. 69-86 in E.R. Winkler & J.R. Coombs (eds) *Applied Ethics*. Oxford: Blackwell.
- Jurgens, E. (1995) 'Journalistieke Ethiek is Gewone-mensen-moraal', *Mediaforum*, 9: 104-107.
- Jurgens, E. (1996) 'Waarom zo Bang voor Journalistieke Moraal?', *Mediaforum*, 3: 44-45.

- Kessels, J. (1993) 'Onder welke Voorwaarden wordt Onenigheid Vruchtbaar?', *Parados*, 36: 26-52.
- Kessels, J. (1996) 'Maatschappelijke Verantwoordelijkheid van een Bank- en Socratisch Gesprek', *Filosofie in Bedrijf*, 6(22): 12-24.
- Kettner, M. (1993) 'Scientific Knowledge, Discourse Ethics, and Consensus Formation in the Public Domain', pp. 88-45 in W.R. Winkler & J.R. Coombs (eds.) *Applied Ethics*. Oxford: Blackwell.
- Lambeth, E.B. (1992) *Committed Journalism. An Ethics for the Profession*. Bloomington: Indiana University press.
- Nelson, L. (1994) *De Socratische Methode. Inleiding en Redactie Jos Kessels*. Amsterdam: Boom.
- Schuijt, C. (1996a) *De Volkskrant*. 8 januari.
- Schuijt, G. (1996b) *De Volkskrant*. 18 maart.
- Seeskin, K. (1987) *Dialogue and Discovery. A Study in Socratic Method*. Albany: State University of New York Press.
- Thys, W. (1989) *De Deugd weer in het Midden: Van Homo Moralis naar Homo Ethicus*. Pelckmans: Kapellen.
- Vlastos, G. (1991) *Socrates: Ironist and Moral Philosopher*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vos, H. (1995) *Filosofie van de Moraal*. Utrecht: Het Spectrum.
- Wesselius, J. (red.) (1994) *Het Mijneveld. Over Journalistiek en Moraal*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.
- White, R.A. (1996) 'From Codes of Ethics to Public Cultural Truth. A Systemic View of Communication Ethics', *European Journal of Communication*, 10(4): 441-459.
- Winkler, E.R. (1993) 'From Kantianism to Contextualism: The Rise and Fall of the Paradigm Theory in Bioethics', pp. 343-365 in E.R. Winkler & J.R. Coombs (eds.) *Applied Ethics*. Oxford: Blackwell.

AUTEUR

Cees J. Hamelink is ethicus en is als hoogleraar internationale communicatie verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.